

RİVAYET SİSTEMATİĞİ AÇISINDAN ERKEN DÖNEM KÜFE TEFSİR BİLGİLERİNİN DEĞERİ*

Fahri Çakan**

Öz

Hicrî 17. yılda Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından askerî bir garnizon olarak kurulan Küfe şehri, İslamiyet'in ilk dönemlerinde ilmi faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştirildiği merkezlerden biri olmuştur. İlk başlarda oldukça az bir nüfusa sahip olan bu şehir, çeşitli bölgelerden kendisine doğru gerçekleşen göçlerle büyük bir değişime uğramış; inanç, etnik köken ve kültür yönünden farklılıklar taşıyan yeni sakinleriyle büyük bir merkeze dönüşmüştür. Şehirdeki tefsir çalışmaları ise Hz. Ömer tarafından özel bir seçimle muallim olarak buraya gönderilen Abdullah b. Mes'ûd ile başlamıştır. O, yaklaşık 10 yıl süreyle mukim olduğu bu şehirde gerek düzenli olarak gerçekleştirdiği ders faaliyetleri gerekse alelade ortamlarda yürüttüğü çalışmalarla, tefsir sahasında önemli bir birikim ortaya çıkarmıştır. Sonraki süreçte ise onun ders halkalarında yetişmiş talebeler ile bu birikim daha da geliştirilerek bir ekol hüviyetine kavuşmuştur. Bu çalışmada erken dönemde Küfeli müfessirler tarafından inşa edilmiş tefsir mirası incelenmiştir. Ancak bu inceleme metin/içerikten ziyade söz konusu mirasın aktarılmasına vasıta olan senetler üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın amacı ise hem bu birikimin sıhhatini tespit etmek hem de râvilerin senetlerde, hoca talebe ilişkisi üzerinden şekillenen kaynak noktasındaki yönelimlerini belirleyerek Küfe tefsir faaliyetlerinin ekol hüviyetindeki yapısını ortaya koymaktır. Küfe tefsir mirası muhtelif alanların pek çok kaynak eseri tarafından kaydedilmiş durumdadır. Ancak senetlerinin orijinal halleriyle muhafaza edildiği en önemli eser Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) Câmiu'l-beyân fi te'vili'l-Kur'ân adlı tefsiridir. Dolayısıyla senetler bu eser üzerinden tespit edilmiştir. Ne var ki mezkûr eserdeki Küfeli müfessirlere ait bilgilerin senetleri, sayısal olarak bu çalışmanın kapsamını aşacak bir seviyede bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmada senetlerle ilgili bir sınırlandırmaya gidilmiş ve merfû, mevkûf ve maktû kategorilerini kapsayan her bir bölümde en fazla tekrarı bulunan senetler incelenmiştir. Buna göre söylemek gerekirse tekrarlarıyla birlikte ekolün 238 haberine taşıyıcılık yapmış 48 senet değerlendirmeye tabi tutulmuş ve çoğunun muttasıl bir vasfa sahip olduğu görülmüştür. Bazı senetlerin ise ittisâl şartlarından yoksun olmaları sebebiyle mürsel/münkati' seviyesinde kaldığı anlaşılmıştır. Ekolün birçok temsilcisi bulunmakla birlikte bu bilgilerin aktarılmasında genellikle, Alkame b. Kays (öl. 62/682), Mesrûk b. Ecda' (öl. 63/683), İbrahim b. Yezîd en-Nehaî (öl. 96/714) ve Amir b. Şerâhil eş-Şa'bî (öl. 104/722) gibi temsilciler görev almıştır. Haberlerin kaynağında ise genellikle Abdullah b. Mes'ûd

* Bu makale, yazarın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanmakta olan *Tarihî ve Kültürel Bağlamı İtibariyle Küfe Tefsir Ekolü (Hicrî İlk İki Asır)* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Görevlisi, Balikesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân Okuma ve Kıraat Bilim Dalı.

e-mail: fahri.cakan@balikesir.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0095-6585>

Atıf/Citation: Çakan, Fahri. "Rivayet Sistematiği Açısından Erken Dönem Küfe Tefsir Bilgilerinin Değeri". *BAiD* 15 (Haziran 2022), 347-376.

yer almıştır ki bu durum erken dönemde ortaya çıkan Kûfe tefsir birikiminin ekol seviyesindeki yapısının en önemli göstergelerinden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kûfe, Sened, Merfû, Mevkûf, Maktû.

THE VALUE OF EARLY PERIOD KUFU TAFSİR DATAS IN TERMS OF NARRATION SYSTEMATICS

Abstract

The city of Kufe, which was established as a military garrison in the 17th year of Hijri by Sa'd b. Ebî Vakkâs, became one of the centers where scholarly activities were carried out intensively in the early periods of Islam. This city, which had a very small population in the beginning, has undergone a great change with the migrations from various regions towards it and has turned into a big center with its new residents who differ in terms of faith, ethnicity and culture. Tafsir studies in the city started with Abdullah b. Mas'ud, who was sent here as a teacher through a special election by the Caliph Omar. In this city where he has been a resident for about 10 years, he has created a significant scholarly knowledge in the field of tafsir, both through his regular lectures and his works in ordinary environments. In the next period, this knowledge was further developed with the students who were trained in his course circles and gained the identity of a school. In this study, the tafsir heritage built by the mufasssirs from Kufa in the early period has been examined. However, this examination was made on the chains of narrations that are the means of transferring the aforementioned heritage, rather than the text/content. The aim of the study is to determine the soundness of this scholarly knowledge and to reveal the school-like structure of the Kufa tafsir activities by determining the orientation of the narrators in the chains which is shaped by the teacher-student relationship. Kufe tafsir heritage has been recorded by many sources of various fields. However, the most important work in which the chains are preserved in their original form is the tafsir of Muhammed b. Cerîr et-Taberî (d. 310/923) named *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an*. Therefore, the chains were determined through this work. However, the chains of the information belonging to the mufasssirs of the Kufa in the aforementioned work are at a level that exceeds the scope of this study numerically. For this reason, in the study, a limitation was made regarding the chains and the most repeated chains were examined in each section covering the categories of marfû, mawkûf and maqtû. According to this, 48 chains that were the carriers of 238 narrations of the school with their repetitions were evaluated and it was seen that most of them were connected. It has been understood that some chains remain at the mursal/munqati' level due to their lack of ittisal conditions. Although there are many representatives of the school, representatives such as Alkame b. Kays (d. 62/682), Mesrûk b. Ecda' (d. 63/683), İbrahim b. Yazîd an-Nehai (d. 96/714) and Amir b. Şerâhil al-Sha'bî (d. 104/722) generally took part in conveying this information. Abdullah b. Mes'ud was the one who usually took place at the source of the narrations, which is one of the most important indicators of the school-level structure of the Kufe tafsir knowledge that emerged in the early period.

Keywords: Tafsir, Kufa, Chain of narration, Marfû, Mawkûf, Maqtû.

Giriş

İslâm'ın klasik coğrafyası olan Hicaz'da çok erken vakitlerde başlamış olan tefsir çalışmaları, dört halife döneminden itibaren bilhassa İbn Mes'ûd gibi bu sahada öne çıkmış sahâbenin, fethedilen bölgelere yerleşmesiyle, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Hicrî ilk asrın birinci yarısında meydana gelen bu gelişme,¹ aynı zamanda tefsir çalışmalarını inkişafına sebebiyet vermiştir. Zira din, kültür ve etnik köken olarak farklı nitelikleri bulunan bu bölgelerde, yerel

¹ Hüseyin Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 39-40.

halktan pek çok kişinin din değiştirerek İslâm'a katılması hem din hem de onun temel referansı olan Kur'ân'a karşı büyük bir ilgi meydana getirmiştir. İşte bu ilgi ve onu karşılamak üzere sahâbenin ortaya koymuş olduğu gayretler, İslâm coğrafyasının tüm bölgelerinde, tefsir de dâhil olmak üzere yoğun bir ilmî atmosfer meydana getirmiştir.² Bunun yanında, Irak bölgesi başta olmak üzere muhtelif coğrafyalarda gerçekleşen yoğun nüfus hareketleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sosyokültürel değişimler, ilmî faaliyetlere karşı biraz önce ifade ettiğimiz ilgiyi daha da derinleştirerek, büyük bir hız kazandığı tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemlerinde onu sistemli bir faaliyet haline getirmiştir.³

Erken dönem ilmî mirasın inşa edildiği yerlerden biri de Kûfe şehridir. Hicrî 17. yılda Sa'd b. Ebî Vakkâs tarafından Irak coğrafyasında kurulmuş olan bu şehir, başlangıçta askerî niteliği haiz küçük bir yerleşim birimi omasına rağmen fetih hareketlerine bağlı olarak, muhtelif coğrafyalardan kendisine doğru gerçekleşen göçlerle kısa sürede büyük bir yerleşim yeri haline gelmiştir. Buradaki ilmî çalışmaları başlatan kişi ise Hz. Ömer tarafından özel seçimle, muallim olarak bu şehre gönderilen Abdullah b. Mes'ûd'tur.⁴ O ve çalışmalarını onun usulüne bağlı olarak sürdüren kişiler, Hicrî ilk iki asrı kapsayan süreç içerisinde, başta tefsir olmak üzere hadis, fıkıh ve kıraat gibi alanlarda referans düzeyinde önemi bulunan bir birikim meydana getirmişlerdir. Söz konusu birikimin tefsirle ilgili olan kısmı, miktar, içerik, yöntem vb. yönleriyle aynı dönemde İslâm coğrafyasının diğer bölgelerindeki çalışmalardan ayrılarak, nevi şahsına ait bir karakter sergilemiştir. Bu karakterin açık bir şekilde gözlemlenebildiği alan ise bu birikimin taşıyıcısı durumunda olan isnat zincirleridir. Zira bu zincirler, nispet edildiği kişinin adalet ve zapt durumuna

² Nitekim Mesruk b. Ecdâ'nın beyanına göre İbn Mes'ûd gün boyu tefsir ile meşgul olmaktadır. Bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1961), 1/65.

³ Başlangıçta bu miras şifahi yollarla öğretilip aktarılmış olsa da Hicrî 1. asrın başları gibi çok erken tarihlerden itibaren yazıyla da kaydedilmiştir. Geniş bilgi için bk. Ömer Dinç, *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı* (Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 16 vd.

⁴ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldâ* (Beyrut:Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 265; Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu'cemü'l-kebir*, thk. Humedî b. Abdülmeccid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 9/86.

göre değer kazandıkları gibi⁵ senette yer alan râvilerin kaynak ve içerik noktasındaki tercih ve yönelimlerine de işaret etmektedir.

Yazılı bulunduğu kaynaklar açısından ifade etmek gerekirse ilk iki Hicrî asırda Kûfeli âlimler tarafından üretilmiş olan tefsir mirası, başta hadis olmak üzere kıraat, fıkıh, tarih, tasavvuf ve tabakât gibi muhtelif alanların eserlerine yayılmış durumdadır. Ancak rivayet sistematîğine göre bu mirasın analiz edilebileceği asıl örnekler, nakle dayalı bilgilerle ortaya konmuş olan tefsir eserlerinde yer almaktadır. Özellikle Taberî'nin *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* adlı eseri, tarihsel önceliği,⁶ merfû, mevkûf ve maktû tüm kategorilerdeki haberleri kapsaması,⁷ ilk iki asırda ortaya konan tefsir malzemesini büyük oranda içeriyor olması ve senetleri genellikle, hazfe uğratmaksızın kendisine ulaşan halleriyle zikretmesi gibi yönleriyle öne çıkmakta ve senetlerin değerlendirilmesine daha fazla imkân sunmaktadır. Bu sebeple biz erken dönem Kûfe tefsir bilgilerinin senet tahlillerini, adı geçen eser ekseninde gerçekleştirmeye çalışacağız. Bunun yanında gerektiği durumlarda diğer eserlerde yer alan senetleri de değerlendirmemize dâhil edeceğiz. Ancak şu husus da belirtilmelidir ki senetler, mütevatir-âhad, sahih-zayıf-mevzu, âlî-nâzil vb. muhtelif açılardan kendilerini tanımlayan cerh ve ta'dîl kategorilerine sahiptirler.⁸ Dolayısıyla onlara dair herhangi bir değerlendirme, mezkûr kategorilerin tamamını kapsaması gerekmektedir. Bizim çalışmamız da bu kategorileri içerecek şekilde gerçekleştirilecektir. Ancak biz bunu, senetlerin merfû, mevkûf ve maktû kategorilerine göre tasnif edildiği başlıklar halinde yapacağız. Ayrıca değerlendirilecek senetlerdeki kişilerin Kûfeli olması ve burada İbn Mes'ud ve talebelerinin ortaya koyduğu anlayışa bağlı

⁵ Raşit Küçük, "İsnâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/154-159.

⁶ Bu öncelik İbn Kesîr ve Süyûtî gibi âlimlerin rivayet tefsiri konusunda şöhret kazanmış eserlerine göredir. Zira tarihî veriler bu tarz bilgilerin çok daha eski zamanlarda kayda geçirildiğini göstermektedir. Nitekim Sa'lebî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* isimli tefsir eserinin kaynağı olarak dile getirdiği pek çok eser, Tâberî ve İbn Hâtîm'in eserlerinden daha eski tarihlerde yazılmıştır. Bk. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Heyet (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015), 1/75 vd.

⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî şerhi takrîbi'n-Nevvâi* (Riyad: Dâru Tayyibe, ts.), 1/219. Ayrıca bk. Ziya Türçan, "Hadis Rivayet Geleneği Ve Tefsir -el-Câmiu's-Sahîhu'l-Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsîri Örneği-", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Haziran 2010), 249-282.

⁸ Süyûtî, *Tedrib*, 1/59 vd.

bulunmalarına önem verildiğinden, bu kriterleri sağlamayan kişilerin yer aldığı senetler, değerlendirme dışı bırakılacaktır. Son olarak şunu da ifade etmeliyiz ki, *Câmiu'l-beyân* adlı eserinde Taberî, Kûfeli müfessirlerden 2758 adet tefsir bilgisi aktarmıştır.⁹ Dolayısıyla incelemeye konu olabilecek bu miktarda bir senet bulunmaktadır. Ancak bu sayıdaki senedin hepsinin incelenmesi çalışma sınırları açısından mümkün olmadığından bir sınırlandırmaya gidilecek ve her bir bölümde, varyasyonlarıyla birlikte en fazla tekrar etmiş bulunan senetler değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. Merfû Seviyesindeki Haberlere Ait Senetler

Hatîb el-Bağdâdî tarafından sadece sahâbenin aktarımlarına hasredilmiş olan¹⁰ merfû haber, literatürde, muttasıl veya munkatı/mürsel olsun Hz. Peygamber'e isnat edilen tüm bilgiler olarak tarif edilmiştir.¹¹ Bu tarife göre *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* adlı tefsir eserinde, Kûfeli müfessirler tarafından rivayet edilmiş 286 adet merfû haber yer almaktadır. Bazısı mürsel kategorisinde bulunsa da¹² söz konusu haberlerin büyük bir kısmı Hz. Peygamber'den son râvisine kadar muttasıl senetlerle aktarılmıştır. Bu durumu

⁹ Aslında Taberî'nin Kûfeli müfessirlere nispet ederek naklettiği haber sayısı yukarıda dile getirilen rakamdan daha fazladır. Fakat bazı senetler, muhtelif sebeplerle değerlendirme dışında tutulmuştur. Bunların başında ise sadece tek râvisi zikredilen haberler gelmektedir. Sayısı 150'yi bulan bu haberler, senet tahliline imkân vermediğinden değerlendirme dışı bırakılmışlardır. Bazı örnekleri için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/68; 2/64; 3/247; 4/300; 5/251; 6/204; 8/366; 10/294; 14/497; 18/111. Yine bir kısım haberlerin ise alındığı sahâbe açısından şüpheli olması, onların değerlendirme dışında tutulmasını gerektirmiştir. Örnek vermek gerekirse Â-i İmrân suresi 27. ayetinin tefsiri sadedinde zikredilmiş olan haber böyle bir durum arz etmektedir. Söz konusu haber, tâbiîn tabakasındaki râvi tarafından hem İbn Mes'ûd'a hem de Selman-ı Fârisî'ye (öl. 36/656) isnat edilmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/307. Fakat ismi "Ebû Osman es-San'ânî" olan bu kişi incelendiğinde görülmektedir ki, o, İbn Mes'ûd'tan değil daha ziyade Selman'dan aktarımlarda bulunmuştur. Bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabat: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.), 9/57; Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbül-Kemâl* (Beyrut: Müessesetür-Risale, 1980), 12/410. Bunun dışında meçhul râvi barındıran senetler de değerlendirilmeye alınmamıştır. Örnekler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/51-52; 3/520; 7/296; 8/255; 12/418; 17/277-278; 17/83; 19/192; 20/506-510; 21/229; 24/495-496.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* (Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 21.

¹¹ Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, *el-Bâ'isü'l-hasîs fî ihtisâri ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 45; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, thk. Nurettin İtr (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986), 45.

¹² Bazı örnekler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/545; 5/411-412; 8/534; 10/493-494; 14/107, 395, 487; 15/519; 20/72, 291, 293; 22/521; 23/175.

rakamlarla bildirmek gerekirse, Kûfe tefsir faaliyetlerinde kullanılmış olan merfû haberlerin 33 tanesi tâbiîn tarafından diğer 253 haber ise sahâbe tarafından rivayet edilmiştir. Fakat her iki durumda da haberler, ekseri olarak sahih senetlerle aktarılmışlardır. Az sayıda haber ise senedinin çeşitli nitelikleri sebebiyle zayıf haber seviyesinde kalmıştır.¹³ Yine Kûfeli temsilcilere ait bazı haberler, mevkûf düzeyinde bulunmasına rağmen, re'yi aşan içerikleri dolayısıyla hükmen merfû kategorisine dâhil edilmişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse; İbn Mübarek (öl. 181/797)¹⁴ ve İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938)¹⁵ gibi âlimler tarafından da nakledilmiş olan ve Taberî'nin "İbn Mes'ûd→Zâzân→İbnü's-Sâib→Antera→Muhammed b. Ubeyd" şeklindeki isnat formuyla kaydetmiş olduğu haber¹⁶ böyle bir duruma sahiptir. Zira haber, her ne kadar senet yönünden mevkûf düzeyinde bulunsun da sem'iyât¹⁷ türü bilgiler içermesi dolayısıyla hükmen de olsa merfû kategorisine dâhil edilmiştir.¹⁸

Taberî ekseninde söylemek gerekirse erken dönem Kûfe tefsir faaliyetlerinde mütedâvil olan merfû haberlerin ağırlıklı kısmı Abdullah b. Mes'ûd tarafından rivayet edilmiştir. O'nun tek başına kaynaklık ettiği merfû haber sayısı 123'tür ki bu sayı, ekole ait merfû haberlerin neredeyse %40'ına denk gelmektedir. Geriye kalan diğer haberler, bir kısmı Hz. Ömer, Hz. Âişe, Adiy b. Hâtem ve Übey b. Ka'b gibi Kûfe ile fiziken irtibatı bulunmayan kişilerden,¹⁹ diğer kısmı

¹³ Haberleri senet yönünden zayıf kılan birçok sebep olabilmektedir. Örneğin inkita' (senette ard arda gelen iki râvinin zaman bakımından birbirini görme ihtimalinin bulunmaması), haberin alındığı kişinin nesep veya adının değiştirilmesi, kelimelerin değiştirilerek birbirlerinin yerlerine kullanılması, râvinin meçhul kalması edilememesi vb. durumlar sebebiyle bazı haberler zayıf duruma düşebilmektedirler. Bk. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî, *Meâlimü's-Sünen* (Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 1/6.

¹⁴ İbn Mübarek tarafından nakledilmiş bilgi için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-rakâik*, thk. Habiburrahmân el-A'zamî (Beirut: Dâtu'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs.), 1/497.

¹⁵ İbn Ebû Hâtim'den nakledilen bilgi için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm müsne'den an Rasûlillâhi ve's-sahâbeti ve't-tâbiîn*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 3/954.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/363.

¹⁷ Ehl-i Sünnet kelamında kabir hayatından başlayarak ahiret ahvâlini ifade etmek üzere kullanılan teknik bir kavramdır. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Usûl-ı Selâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/212.

¹⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/363 (5 no'lu dipnot).

¹⁹ Klasik eserlerde yer alan bilgilerden anlaşılmalıdır ki yukarıda isimleri zikredilen sahâbeyle ait bilgilerin Kûfe'ye taşınması, ekol temsilcilerinin çeşitli vesilelerle onların yaşadıkları

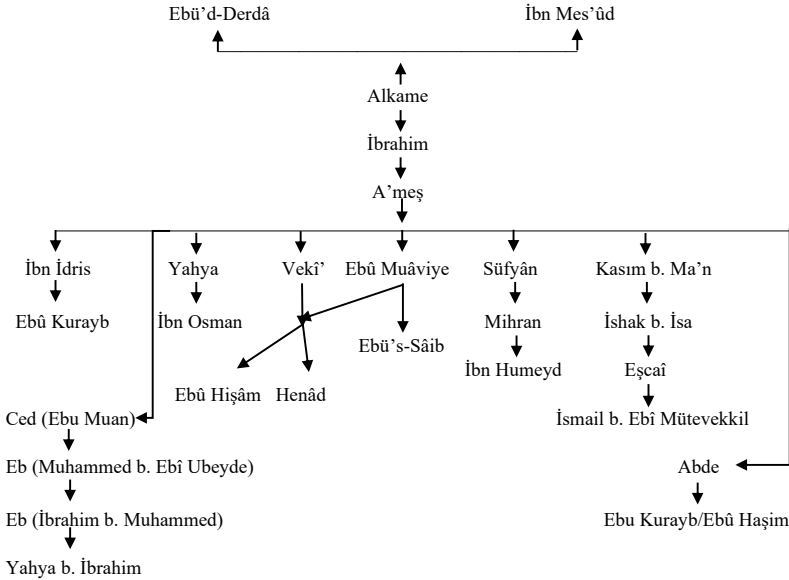
ise Hz. Ali, Huzeyfe b. Yemân,²⁰ Ebû Mûsa el-Eş'arî²¹ ve Berâ b. Âzib²² gibi bir vesileyle Kûfe'de bulunmuş kimselerden alınmıştır.²³ Söz konusu haberlerin %11'lik kısmı ise (33 adet) asıl kaynağına bizzat tâbiîn uleması tarafından isnat edilmiştir.

Çeşitli yönleri hakkında yukarıda bilgiler verdiğimiz merfû haberler, isnat zincirindeki kişilere göre birbirinden farklılaşmış olan pek çok senet formuyla aktarılmışlardır. Öyle ki tüm râviler aynı olmak kaydıyla bu senetlerden sadece 20 tanesi tekrar etmekte²⁴ diğerleri başkalarına göre bağımsız bir görünüm arz etmektedir. Fakat aynı haberler sahâbe, tâbiûn ve ondan nakleden üçüncü kişiye göre kategorize edildiğinde tekrar sayısı artmakta ve toplamda tüm haberlere ait 103 isnat formu ortaya çıkmaktadır. Buna göre Alkame b. Kays/İbrahim en-Nehâî sırlamasıyla oluşan form, en fazla tekrar eden isnat kalıbını teşkil etmektedir. Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eserinde söz konusu kalıpla 20 adet merfû haber aktarılmıştır. Mesrûk b. Ecdâ'/Ebü'd-Duha ve Âmir

bölgelere yapmış oldukları ziyaretler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bir örnek vermek gerekirse ekolün ilk temsilcilerinden olan Esved b. Yezîd, Hac ve Umre ibadeti vesilesiyle tam 80 defa adı geçen sahâbenin yaşadığı şehirlere gitmiş ve bu kişilerden öğrenmiş olduğu bilgileri Kûfe'ye taşımıştır. Bk. İbn Ebu Hayseme, *Târîh*, 3/62; Ebu Nuaym, *Hilye*, 2/102; İsfahânî, *Seyru's-Selef*, 690; İbnül Cevzî, *Sifetü's-Safve*, 2/14; İbnü'l-Adîm, *Buğye*, 4/1857.

- ²⁰ Huzeyfe b. el-Yemân Hz. Ömer zamanında Kûfe şehrine yerleşmiş olup (Bk. Beğavî, Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân, *Mu'cemü's-sahâbe* (Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 2000), 2/20) hicri 36 senesinde Medâin'de vefat etmiştir. Bk. İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım, *Târîhu Dimeşk*, thk. Ömer b. Girâme el-Umravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 12/301.
- ²¹ Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye vali olarak atanana Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bir süre bu şehirde ikamet etmiştir. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 32/22; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/22.
- ²² Hz. Ömer zamanındaki fetih hareketlerine katılmak için Kûfe şehrine yerleşmiş olan Berâ b. Âzib, Mus'ab b. Zübeyr valiliği esnasında yine bu şehirde vefat etmiştir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 1/528; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/362.
- ²³ Taberî'de Kûfeli müfessirler tarafından mezkûr kişilerden alınarak nakledilen 129 merfû haber yer almaktadır.
- ²⁴ Söz konusu senetlerin 17 tanesi ikişer defa, 2 tanesi ise üç defa tekrar etmiştir. İki defa tekrar eden senetlerin Taberî tefsirinin Şâkir baskısında cilt ve sayfa numaraları şu şekildedir: 1/185-1/195; 4/58-17/50; 2/387-20/72-24/551; 23/175-24/552; 3/203-5/231; 15/519-22/521; 10/218-24/300; 24/300-24/300; 17/50-24/668; 22/511-24/668; 22/511-24/670; 21/126-21/127; 9/228-24/669; 8/252-19/304; 10/304-10/346; 10/304-10/352; 18/119-18/531; 16/600-16/603; Üç tekrarı bulunan senetlerin ise aynı eserdeki yerleri şu şekildedir: 2/387-20/72-24/551; 12/424-16/592-24/284.

b. Şerâhîl eş-Şa'bî/Dâvut b. Hind²⁵ dizilimleri ise taşıyıcılık yaptıkları 17'şer haberle ikinci sırada yer almışlardır. Bunların başka Zirr/Âsım 16,²⁶ Mesrûk b. Ecdâ'/Şa'bi 13,²⁷ Mesrûk b. Ecdâ'/Abdullah b. Mürre²⁸ ve Zâzân/Minhâl²⁹ dizilimine sahip senetler de 11'er defa tekrar eden halleriyle merfû haberlerin öne çıkan senet formları olmuşlardır. Diğer formlar ise birden altıya kadar değişen sayılarla tekrar etmişlerdir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu kategoride en çok tekrar eden form, Alkame b. Kays/İbrahim en-Nehâî silsilesiyle gelmiş olup baştan sona kadar değişen râviriyle aşağıdaki gibi bir görünüm sergilemiştir:

Kök yapısını Alkame, İbrahim ve A'meş'in oluşturduğu bu isnat kalıbıyla toplamda 11 haber nakledilmiştir. Dolayısıyla şemada 11 adet senet bulunmaktadır. Söz konusu senetlerin bir tanesi Ebu'd-Derdâ³⁰, 10 tanesi de İbn Mes'ûd aracılığıyla asıl kaynağına isnat edilmiştir.³¹ Senetlerin sıhhat

²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/381, 382; 4/59; 5/411, 412; 17/50, 51; 20/72; 23/175; 24/551, 552, 670.

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/23, 24, 35; 3/525; 4/223, 5/184, 187, 232; 7/128; 12/250, 255; 22/503, 509;

²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/50; 19/305; 22/510, 511; 24/551, 668, 670.

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/387, 390; 10/218; 24/300.

²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/424; 16/592, 594, 595, 600, 603; 24/284.

³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/466.

³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/494, 495; 17/541, 542; 19/112, 113; 22/521, 521; 24/466.

durumu ise şu şekildedir:³² Kalıbın temel yapısını oluşturan Alkame b. Kays, İbrahim en-Nehaî ve A'meş, ilgili eserlerde, birbirlerine muttasıl olan güvenilir râviler olarak tanıtıldığından³³, onlara kadar senet tam anlamıyla sahih bir görünüm arz etmektedir. Sonraki kısımda ise kalıbın temel yapısına İbn İdrîs>Ebû Kürayb,³⁴ Yahya>İbn Osman,³⁵ Veki'>Ebû Hişâm-Henad,³⁶ Ebû

³² Şu hususu dile getirmek gerekir ki senetler râviler üzerinden analiz edileceğinden pek çok defa aynı râvinin birçok senette yer aldığı görülecektir. Dolayısıyla geçtiği her yerde aynı râvi hakkında bilgi vermek, anlamsız bir uzatmaya sebep olacağından bu durumdaki râviler, ilk geçtiği yerde tanıtılacak sonraki yerlerde ise tekrar ele alınmayacaktır.

³³ Bk. İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, thk. Nurettin İtr (Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986), 1/82; Süyûtî, *Tedrib*, 1/78.

³⁴ İbn İdrîs: Gerçek adı Abdullah b. İdrîs b. Yezid b. Abdurrahman el-Evdî olan İbn İdrîs, Kûfe'de meskûn olup, tebe-i tâbiîn tabakasına mensup bir kişidir. Bk. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Münî', *Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 6/389; İclî, *Ma'rifetü's-Sikât* isimli eserinde onu, sünnet konusunda sabit ve güvenilir bir kimse olarak tanıtmaktadır. Bk. İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rifetü's-Sikât* (Arabistan: Mektebetü'd-Dâr, 1985), 7/59-60.

Ebû Kürayb: Bazı kaynaklarda Muhammed b. Alâî şeklinde bir isimle de yer almış olan Ebû Kürayb, Taberî'nin hocalarından birisidir. Kaynaklarda, asıl adının Ebû Kürayb Muhammed b. el-'Alâî el-Hemdânî olduğu bildirilen bu şahıs Kûfe'nin sakinlerinden birisidir. Cerh ve ta'dil âlimleri ondan gelen rivayetlerde herhangi bir sakıncanın bulunmadığını söylemişlerdir. Bk. Mizzi, *Tehzib*, 19/340; İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî, *Tabakâtü ulemâi'l-Hadîs* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1996), 2/165; Zehebî, *Tezkira*, 2/62.

³⁵ Yahya b. İsa: Ramle şehrindeki kısa ikameti sebebiyle Ramlî nisbesiyle de anılmakta olan Yahya b. İsa, ömrünün önemli bir kısmını Kûfe'de geçirdiği için Kûfiyyûn tabakasından sayılmıştır. Bazı kimseler onun, Şiîlik eğilimine sahip olduğunu söylese de Ahmed b. Hanbel tarafından hayırla yâd edilmiş ve vermiş olduğu haberlerin de güvenilir olduğu söylenmiştir. Bu sebeple Nesâî hariç diğer müellifler onun haberlerini kitaplarına kaydetme konusunda tereddüt göstermemişlerdir. Bk. Bedreddin Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Megâni'l-ahyâr fi ricâli Me'âni'l-âssâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2006), 2/221.

İbn Osmân: Taberî'nin hocalarından bir diğeri olan İbn Osman'ın cerh ve ta'dil durumu için bk. Abdurrahman Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 8/117.

³⁶ Veki': Kaynaklarda asıl ismi Veki' b. Cerrâh er-Ruâsî olarak kaydedilmiş olan Veki', Kûfe'nin sakinlerinden olup başta A'meş olmak üzere birçok âlimden hadis dinlemiş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Bk. Buhârî, *Târîh*, 8/179; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/562. Çokça rivayeti bulunan Veki' tüm kaynaklarda güvenilir bir kimse olarak tanıtılmıştır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/394; İclî, *Sikât*, 2/341.

Ebû Hişâm: Kaynaklardaki haliyle asıl ismi Muhammed b. Yezid Rifâe olan bu zat, Kûfe ehlinde olup, yaşadığı zamanda Iraklılar tarafından hadis konusunda otorite olarak görülmüş bir kimsedir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 9/109. Aynı zamanda kurrâlık yönü de bulunan Ebû Hişâm, Sikât müelliflerince rivayet ettiği haberler açısından son derece güvenilir bir kimse olarak kabul edilmiştir. Bk. İclî, *Sikât*, 2/434. İncelemekte olduğumuz senette olduğu gibi Veki' b. Cerrah ile muttasıl bir haldedir. Kütüb-i Sitte âlimlerinden Müslim ve Tirmizî de

Muâviye-Ebû Hişam>Henad,³⁷ Ebû Muâviye>Ebu's-Sâib,³⁸ Kâsım b. Ma'n>İshak b. İsa>Eşcaî>İsmail,³⁹ Abde>Ebû Kürayb-Ebû Haşim⁴⁰ ve Ceddî>Ebî>Ebî>Yahya

onun râvileri arasında yer almaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 27/25. Ebu Hâşim yoluyla nakledilmiş olan yukarıdaki haber, içeriği aynı olmak kaydıyla Buhârî ve Müslim tarafından da rivayet edilmiştir. Bk. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, Beyrut: Dâru't-Tavku'n-Necât, h.1422), 9/96 (No: 7297); Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (Kâhire: Mektebetü'r-Rihâb, 2008), 4/2153 (No: 2794).

Hennâd: Vekî' b. Cerrâh ile silsile oluşturan bir diğer kişi Hennâd b. Serî'dir. Küfe ehliinden olan Hennâd döneminin en büyük hafızlarından birisi olarak kabul edilmiştir. âlimler onu vermiş olduğu haberlerde son derece güvenilir birisi olarak görmüşlerdir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 9/246; İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 2/177. Bazı eserlerde o, dindar kimliği dolayısıyla Küfe'nin rahibi olarak tanıtılmıştır. Bk. Fâlûcî, Ekrem Ziyâde, *el-Mu'cemü's-sagîr li ruvvâtî'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî* (Ürdün: Ed-Dâru'l-Eseriyye, ts.), 2/619. Güvenilir olan birçok hadis eserinde kendisinden yapılmış rivayetler yer almaktadır. Nesâî onu sika, İbn Ebû Hâtim ise doğru sözlü kimse olarak tanıtılmıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 30/312; Zehebî, *Tezkira*, 2/70.

³⁷ Ebû Muâviye: Asıl adı Muhammed b. Hâzım olan Ebû Muâviye, Küfe ehliinden olup döneminde bu şehrin en büyük muhaddislerinden birisi olan A'meş'e 20 yıl boyunca öğrencilik yapmıştır. Bk. Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh ed-Dimaşkî, *et-Târîh* (Dimeşk: Mecmeul-Lugatî'l-Arabiyye, ts.), 303. İncelemekte olduğumuz senette kendisinde sonra gelen Hennâd es-Serî de onun râvileri arasında yer almaktadır. Bk. İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/423. Bazı âlimlerce Mürcie olmakla itham edilmiş olsa da sikât âlimleri onun güvenilir bir kimse olduğunu söylemişlerdir. İbn S'ad, *Tabakât*, 6/392; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/442; İclî, *Sikât*, 2/236.

³⁸ Ebû's-Sâib: Tirmizî ve İbn Mâce gibi pek çok güvenilir kimsenin kendisinden hadis naklettiği bu zat, kaynaklarda sadûk bir kimse olarak tanıtılmıştır. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 8/298; Ebû Bekir Bürkânî O'nun hadiste güvenilir ve âlim bir kimse olduğunu söylemektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 11/219. Onun yer aldığı yukarıdaki senet sahih kategorisinde bulunmaktadır. Mahmud Şakir, A'meş>Ebu Muâviye>Ebû's-Sâib dizilimine sahip olan senedi âlf senet olarak değerlendirmiştir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/495 (3 no'lu dipnot).

³⁹ Kâsım b. Ma'n: Künyesi Ebû Abdullah el-Hüzelî olan Kâsım b. Ma'n, İbn Mes'ûd'un ikinci kuşak torunlarından birisi olup, yaşadığı dönemde Küfe'de bir süre kadılık görevi icra etmiştir. İlmen çok yönlü bir kişiliği bulunan Kâsım b. Ma'n birçok kaynak eserde müctehid, İmam ve zamanın müftüsü olarak tanıtılmıştır. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/384; İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/302-303; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 8/190. Bazı kaynaklarda bildirildiğine göre o, fıkıh ve arapçada mahir, şiir ve hadiste de en fazla bilgiye sahip olan bir kişidir. Ondandır gelen bilgiler, tüm âlimlerce güvenilir olarak kabul edilmiştir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh vet-Ta'dîl*, 7/121-122. Değerlendirmekte olduğumuz senette, onun, önceki ve sonraki kişilerle tam bir ittisâli bulunmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 23/449-450.

İshak b. İsa: Müslim, İbn Mâce ve Tirmizî gibi bazı Kütüb-i Sitte müelliflerinin eserlerinde haberlerine yer verdiği İshak b. İsa, kaynaklarda doğru sözlü bir kimse olarak tanıtılmıştır. İncelediğimiz senette o, bir önceki kaynağı olan Kâsım b. Ma'n ile ittisâl halinde olduğu gibi sonraki kişi olan el-Eşcaî de onun râvileri arasında yer almaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 2/462-463.

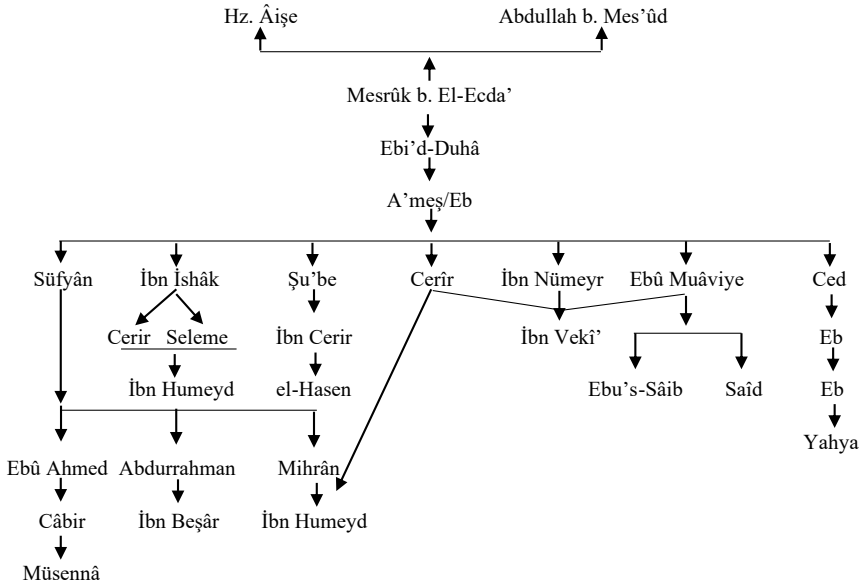
el-Eşcaî: Asıl adı İsmail b. Mütevekkil el-Hımsî olan Eşcaî, Nesâî ve Taberî alanının otoritesi konumunda bulunan kişilere hocalık yapmış olan bir kimsedir. Bk. Ebû Abdurrahmân Ahmed

b. İbrahim⁴¹ dizilimleriyle eklenen senetler, râvilerinin ittisali ve sika oluşları sebebiyle kalıbın temel yapısına uyum göstermişler ve sahih bir nitelik arz etmişlerdir. Kök yapıdan sonra Süfyân>Mihrân>İbn Humeyd⁴² dizilimiyle

- b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Meşihatü'n-Nesâî*, thk. Eş-Şerif Hâtim b. Ârif el-Avnî, (Mekke: Dâru Âlimi'l-Fevâid, h. 1423), 84. Zehebî'ye göre o, son derece vermiş olduğu haberler itibariyle sadûk bir kimsedir. Bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *el-Kâşif* (Cidde: Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1992), 1/249.
- ⁴⁰ Abde: Kaynaklarda Abde b. Süleymân el-Kilâbî olarak tanıtılmış olan Abde, Kûfe ehlinde olup hadisteki birikimiyle şöhret kazanmış bir âlimdir. Bu birikimi o, dönemin en büyük ototritelerinden olan Âsım b. Ahvel ve Hişâm b. Urve gibi kimselerden edinmiştir. Bk. Zehebî, *Tezkira*, 1/227. İncelediğimiz senette onun hem öncesi hem de sonrasıyla ittisâli bulunmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 18/531-532. Bunun yanında o, Ahmed b. Hanbel ve meşhur siyer müellifi İbn İshak'ın da en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Bu sebeple Ahmed b. Hanbel onu son derece güvenilir bir kimse olarak tanıtmıştır. Bk. İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/450. Diğer taraftan İbn Hibbân ve İclî gibi cerh otoriteleri de onun sika bir kimse olduğunu söylemişlerdir. Bk. İclî, *Sikât*, 2/108; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/164.
- ⁴¹ İncelemekte olduğumuz bu senette, gerçek isminin yerine "ced" ifadesinin kullanılmış olduğu kişi Ebû Ubeyde b. Ma'n el-Mesûdî'dir. Hadis âlimleri, vermiş olduğu haberlere göre bu kişiyi güvenilir bir kimse olarak kabul etmişlerdir. Yer aldığı senette hem önceki hem de sonraki kişilerle muttasıl bir halde bulunmaktadır. Bk. İclî, *Sikât*, 2/414; Mizzî, *Tehzîb*, 34/63. Senette kendisinden sonra gelen ve gerçek isminin yerine "eb" ifadesinin kullanıldığı kişi ise onun oğludur. Muhammed b. Ebî Ubeyde hem babası hem de Veki'den bir çok rivayette bulunmuştur. Cerh ve Ta'dil âlimlerine göre sika vasfına sahip bir kimsedir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 9/46-47; Zehebî, *Târîh*, 5/181; Mizzî, *Tehzîb*, 26/76. İncelemekte olduğumuz senedin bir diğer râvisi de asıl isminin yerine "eb" ifadesi kullanılmış olan İbrahim b. Muhammed'tir. Taberî de bulunan 28 haberin râvileri arasında bulunmasına karşın klasik eserlerde onunla ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde yapılan bazı araştırmalarda ise o, sika bir râvi olarak tanıtılmaktadır. Bk. Beşar Avvâd Ma'rûf, *Tahriru Takrîbi't-Tehzîb* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 2/390. Senedin son râvisi olan Yahya b. İbrahim ise hem Nesâî hem de İbn Hibban tarafından sika bir kimse olarak kabul edilmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 31/188.
- ⁴² Süfyân: Yaşadığı dönemin en büyük ilmi ototritelerinden birisi olan Süfyân, kaynaklarda Süfyân b. Said b. Mesruk b. Hamza b. Habib es-Sevrî el-Kûfî olarak tanıtılmaktadır. Bk. İbn S'ad, *Tabakât*, 6/371; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/401; Fuat Sezgin, *Târîhu Dimeşku't-Türâsi'l-Arabî* (Arabistan: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b Saûd, 1991), 3/294. Bazılarınca tedlis ehli olmakla suçlanmış olsa da birçok kişi tarafından o, sika bir kimse olarak görülmüştür. Bk. İclî, *Sikât*, 1/407; Mizzî, *Tehzîb*, 11/164 vd.; İbn Abdü'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/309-310; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hecer, 1997), 13/489. Mihrân: Asıl adı Mihran b. Ebî Ömer er-Razî el Attâr olan Mihrân, sonradan İslâm'a girmiş bir kimsedir. Bk. Fâlûcî, *el-Mu'cem*, 2/580. Onun Müslüman olmasına sebebiyet veren kişi ise incelemekte olduğumuz senette, kendisinden önce yer alan Süfyân'dır. Bu sebeple o, Süfyân'ın râvileri arasında bulunmaktadır. Nesâî onun hadiste güçlü olmadığını söylerken Buhârî rivâyetlerinde sıklıkla bulunduğunu dile getirmiştir. Bk. İbn Kesîr, *et-Tekmil*, 1/222. Büyük muhaddis Yahya b. Maîn ise Süfyân'dan aktardığı haberlerde onun birçok yanlısını bulunduğunu söylemiştir. Bk. Zehebî, *Târîh*, 4/984. Fakat bir başka cerh âlimi olan İbn Hâtim'e göre o, haberlerinde, son derece güvenilir bir kimsedir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/301-302.

nihayete eren senet ise zayıf bir durumda kalmıştır. Zira senette son râvi olarak bulunan İbn Humeyd, bazı kişilerce tevsik edilmiş olsa da⁴³ başka pek çok âlim tarafından güvensiz bir kimse olarak nitelenmiştir.⁴⁴ Örneğin Nesâî (öl. 303/915) onun sika olmadığını söylerken, İbn Şeybe de (ö. 262/875) inkâr edilmesi gereken birçok sözünün bulunduğunu bildirmiştir.⁴⁵ Fakat senedin bu olumsuz durumu kendisiyle taşınmış olan içeriğe herhangi bir zarar vermemiştir. Çünkü lafızları değişmemek kaydıyla aynı içerik, sahih bir senetle Buhârî tarafından da aktarılmıştır.⁴⁶

Merfû haberlere en fazla taşıyıcılık yapan ikinci kalıp, içeriğinde 12 adet senedin bulunduğu ve kök yapısı Mesrûk>Ebi'd-Duha dizilimiyle oluşmuş olan isnat kalıbıdır. Söz konusu kalıbın râvilerine göre görünüm ve değeri ise şu şekildedir:

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/60; Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Halîf el-Kazvîni, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâ'i'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs (Riyad: Mektebetü'r-Râşid, h. 1409), 2/669.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 25/102.

⁴⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 25/102.

⁴⁶ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 6/141 (No: 4858). Hadisin İbn Mende, Taberânî, İbn Ebî Şeybe ve İbn Huzeyme tarafından nakledilen başka versiyonları da bulunmaktadır. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 1/241 (No: 359); İbn Huzeyme, *et-Tevhîd*, 2/503; Taberânî, *Mu'cem*, 9/216 (No: 9051); İbn Mende, *İmân*, 2/750 (No: 746).

Yukarıda da ifade edildiği gibi kök yapısı Mesrûk>Ebi'd-Duha>A'meş-Eb diziliminden oluşan bu kalıpta 12 adet senet bulunmakta olup beş tanesi Hz. Aişe, dört tanesi de⁴⁷ İbn Mes'ûd aracılığıyla asıl kaynağına ulaşmaktadır.⁴⁸ Diğer üç tanesi de bizzat Mesrûk tarafından Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir.⁴⁹ Ayrıca kök yapıdan sonra Süfyân ile devam eden ve Abdurrahman>İbn Beşâr dizilimiyle son bulan senetle⁵⁰ Ebû Muaviye>Ebû Sâib dizilimindeki⁵¹ zincirler birer defa tekrar etmişlerdir. Senetlerin sıhhat açısından nitelikleri şu şekildedir: Kök yapıyı oluşturan Mesrûk, Ebi'd-Duha ve A'meş, bütün kaynaklarca muttasıl⁵² ve güvenilir⁵³ kimseler olarak tanıtılmışlardır. Bu iki isimden sonra şablonun en sağında yer alan ve "eb"⁵⁴ ifadesiyle temel yapıya bağlanan senet, aynı şekilde ittisâl ve güvenilirlik şartlarını taşıdığından dolayı sahih hadis seviyesinde bulunmaktadır.⁵⁵ Son iki râvisi farklı olmak üzere bu silsile, İbn Ebî Hatim tarafından da kullanılmış ve taşıyıcısı olduğu haber aynıyla onun tarafından da rivayet edilmiştir.⁵⁶

Şablonun en solunda kalıbın kök yapısına Süfyan'ın eklenmesiyle ortaya çıkan ve devam eden râvileriyle üç senedin oluştuğu bir başka form yer almaktadır. Söz konusu formun Abdurrahman>İbn Beşâr sıralamasıyla tamamlanmış olan senedi, bütün râvileri aynı olacak şekilde tekrar etmekte ve bir tanesi hükmen merfû⁵⁷ diğeri de munkatî' olmak üzere⁵⁸ iki adet habere kaynaklık etmektedir. Bu formun son senedi Mihran>İbn Humejd silsilesiyle tamamlanmaktadır ki

⁴⁷ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/238-239; 24/669-670.

⁴⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/498; 7/385-386

⁴⁹ Mesrûk'tan gelen bu rivayetlerin sadece bir tanesi Hz. Peygamber'e isnat edilmekte diğeri iki haber ise içerikleri dolayısıyla hükmen merfû haberlerden sayılmaktadır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/228-229; 23/239.

⁵⁰ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/228; 23/239

⁵¹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/228-229; 24/669.

⁵² Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 27/521.

⁵³ Mesrûk için bk. Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 8/35; 'İclî, *Sikât*, 2/273; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/76 vd.; İbn Hibbân, *Sikat*, 5/456; İbn Abd'ül-Hâdî, *Tabakât*, 1/102. Ebi'd-Duhâ için bk. İbn Hibbân, *el-Cerh* 8/186; Eb'ül-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçübî el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men harrece leh'ül-Buhârî fi'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1986), 2/718.

⁵⁴ Senette "Eb" ifadesiyle yer almış olan kişinin asıl adı Saïd b. Mesrûk es-Sevrî'dir. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 11/60

⁵⁵ Ahmed Muhammed Şakir'e göre senet ittisâl şartlarını taşıyan sahih bir senettir. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/498 (1 no'lu dipnot).

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/674.

⁵⁷ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/228.

⁵⁸ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/239.

söz konusu senet, Hz. Âişe'ye kadar devam eden muttasıl bir silsileye sahiptir. Taşıyıcılık yaptığı içerik, mürsel düzeyinde, aynı formun Mesrûk>Ebi'd-Duha>A'meş>Süfyân>Abdurrahman>İbn Beşâr şeklindeki bir diğer senediyle de rivayet edilmiştir.⁵⁹ Bu içerik, yakın lafızlarla Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih'i* ve Müslim'in *el-Müsnedü's-sahih'i*nde de nakledilmiştir.⁶⁰ İlk eserde içerik oldukça farklı olan bir silsileyle aktarılmışken ikincisinde Ebu Muâviye ve Ebû Kürayb hariç Taberî'deki râvilerle aynı kişilerden oluşmaktadır.

Şablonun bir diğer senet yapısı Mesrûk>Ebi'd-Duha>A'meş>İbn İshâk>Cerîr>Seleme>İbn Humeyd dizilimiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu dizilim iki senede sahiptir.⁶¹ Her iki senet de asıl kaynağına ulaşmayıp, İbn Mes'ûd'da nihayete erdiği için mürsel kategorisinde kalmıştır. Fakat akli aşan bir içeriğe taşıyıcılık yapmaları, onların Hz. Peygamber'den alınmış olduğunu göstermektedir. Bu sebeple her iki senet de hükmen merfû kategorisinde yer almışlardır. Nitekim aynı içerik Hz. Peygamber'e ulaşan başka bir senet tarafından da aktarılmıştır.⁶² Hâkîm'e göre senet, Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşıdığından sahih senet seviyesinde bulunmaktadır.⁶³

Şablonun yedinci senedi kök yapıdan sonra Şu'be>İbn Cerîr>el-Hasen'nin gelmiş olduğu senettir.⁶⁴ Bir önceki senetlerle benzer bir metnin taşıyıcısı olan bu senet de ittisâl ve güvenilirlik açısından sıhhat şartlarını sağlamaktadır.⁶⁵ Sekizinci senet ise şablonun temel yapısından sonra İbn Cerîr'in geldiği senettir. Hz. Âişe aracılığıyla asıl kaynağına ulaşmış olan bu senet, daha önce değerlendirilen Süfyân>Mihrân>İbn Humeyd dizilimindeki senetle aynı metne taşıyıcılık yapmıştır.⁶⁶ Dolayısıyla sıhhat yönünden de onunla benzer bir durum göstermektedir. Bunun yanında son kişisi farklı olmak üzere bu senedin çeşitli içeriklere vasita olacak şekilde Buhârî ve Müslim tarafından da nakledilmiş olması,⁶⁷ onun sahih bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁸

⁵⁹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/239.

⁶⁰ Bk. Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 8/12 (No: 6024), 57 (No: 6256); Müslim, *el-Müsnedü's-Sahih*, 4/1706 (No: 2165).

⁶¹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/385.

⁶² Ebû Ya'lâ, *Müsned*, 4/219 (No: 2331); Taberî, *Câmi*, 7/385; İbn Kesir, *Tefsir*, 2/162.

⁶³ Hâkîm, *Müstedrak*, 2/97.

⁶⁴ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/385-386.

⁶⁵ İttisâl ve güvenilirlik açısından Vehb b. Cerîr'in durumu için bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 9/228; Zehebî, *Tezkira*, 1/245.

⁶⁶ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 23/238-239.

⁶⁷ Buhârî, *el-Câmiu's-sahih*, 8/62 (No: 6276); Müslim, *el-Müsnedü's-sahih*, 4/1829 (No: 2356).

Şablonun dokuzuncu senedi kök yapıdan sonra, İbn Nümejr>İbn Vekî'nin yer aldığı silsileyle ortaya çıkmıştır. Nasr Suresinin nüzülüyle ilgili bir içeriğe taşıyıcılık yapmış olan bu senet, asıl kaynağına kadar giden muttasıl bir dizilime sahiptir.⁶⁹ Onunla taşınan içerik bir kısım râvileri farklı olmak üzere Müslim tarafından da nakledilmiştir.⁷⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise haber hem senet hem de metin yönünden Taberî'deki formuyla tam bir benzeşme içindedir.⁷¹

Şablonun 10. ve 11. sırasında Mesrûk'tan itibaren aşağıya doğru bütün râvileriyle tekrar eden iki senet yer almaktadır. İlki asıl kaynağına Hz. Âişe aracılığıyla ulaştığından muttasıl bir yapıya sahiptir.⁷² İkincisinin Hz. Peygamber'e isnadı Mesrûk tarafından gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu ikinci senet -gerçekte- mürsel seviyesinde bulunmaktadır. Ancak söz konusu senet, sadece sahâbenin bileceği bir metne taşıyıcılık yaptığından hükmî olarak da olsa merfû kategorisine dâhil edilmiştir.⁷³ Her iki senet de sahih bir durumda bulunmaktadır.

2. Mevkûf Seviyesindeki Haberler Ait Senetler

Rivâyet sistemine göre ifade etmek gerekirse tefsir bilgilerinin bir diğer seviyesini oluşturan mevkûf haber, muttasıl veya mürsel, isnadı Resûlullah'a ulaşmayıp sahâbeyle nihayete eren haberlere denmektedir.⁷⁴ İstilahta, "eser" şeklinde de adlandırılmış olan bu bilgiler,⁷⁵ çıkış ve gelişimine katkı sunduğu

⁶⁸ İncelemekte olduğumuz senetdeki son râvi olan İbn Humejd, Buhârî tarafından rivayetlerinde sıkıntı bulunan kişi olarak tanıtılmıştır. Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdü'l-Mu'tî Emin Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1984), 4/61. Fakat bir diğer önemli âlim olan Yahya b. Maîn O'nun güvenilir bir kimse olduğunu bildirmektedir. Aynı zamanda o, isnat zincirinde kendisinde önce yer alan İbn Cerîr ile muttasıl olduğundan incelemekte olduğumuz senet sahih bir nitelik kazanmıştır. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 7/232.

⁶⁹ Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/670. Senedin kök yapısını oluşturan Mesrûk>Ebi'd-Duhâ>A'meş dizilimindeki sabit olan ittisâl durumu zincirin sonraki kişilerinde de aynıyla vaki olmuştur. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 7/60; İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/476; Mizzî, *Tehezib*, 16/226-227; Zehebî, *Tezkira*, 1/239.

⁷⁰ Müslim, *el-Müsnedü's-sahîh*, 1/350 (No: 484).

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 40/192-193 (No: 24163).

⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 24/669.

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/228-229.

⁷⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdırrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatif el-Hümeym-Mâhir Yâsin el-Fuhl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 117-118.

⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bâ'isü'l-hasîs*, 45-46.

tüm İslâmî ilim dallarında büyük bir referans değerine sahip bulunmaktadır. Tefsir açısından ise onlara ait bu değer, çok daha farklı bir seviyede görülmektedir. Örneğin aynı zamanda bir müfessir olan Hâkim es-Semerkandî (öl. 342/953), mevkûf haberin bu değerinin, adı geçen ilim dalında, merfû haber pozisyonunda bulunduğunu söylemektedir.⁷⁶ Zira ona göre bu bilgiler, re'y olmaktan ziyade, vahyin nüzul sürecinde ortaya çıkan anlamlarıyla ilgilidir ki bu anlamı bilmek, ancak o sürece şahitlik etmekle mümkün olabilmektedir.⁷⁷ Diğer taraftan yaşanan hadiselerle göre şekillenen bu anlam Hz. Peygamber'in insiyatifinin bulunduğu tarihsel bir bağlamda tezahür ettiğinden, aynı zamanda onun tarafından onaylanmış durumdadır. Bu yüzden büyük âlim İmam Mâtürîdî (öl. 333/944), te'vilin yanında Kur'ân'ı yorumlama çabasının iki metodundan birisi olarak tefsiri, kesinlik arz edecek biçimde mananın bire indirilmesi olarak anlamakta, bunun da ancak sahâbenin bilgisiyle mümkün olabileceğini dile getirmektedir.⁷⁸

Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı çerçevesinde ifade etmek gerekirse erken dönem Kûfe tefsir çalışmalarında 1096 adet mevkûf haber kullanılmıştır. Bazısı başka sahâbeden aktarılmış olan bu haberlerin kaynağında, ekseri olarak bu şehirdeki tefsir çalışmalarını başlatan İbn Mes'ûd yer almıştır.⁷⁹ Fakat her iki durumda da haberler, senetleri yönünden, çoğunlukla, muttasıl bir görünüme sahiptir. Bir kısım haber ise ittisâl şartlarından yoksun olduğundan münkatı' seviyesinde kalmıştır.⁸⁰ Diğer taraftan söz konusu haberlerin %24'lük oranı (270 haber), sahâbeyle görüşmemiş kişiler tarafından nakledildiğinden mürsel durumda bulunmaktadırlar. Bilhassa İbrahim ve Şa'bi gibi kişilerin İbn Mes'ûd'a isnat ederek nakletmiş oldukları haberler, dile getirdiğimiz şekilde bir niteliğe sahiptir.⁸¹ Dolayısıyla isnat tekniği açısından bu nakiller, zayıf haber

⁷⁶ Zerkeşî, *Burhân*, 2/157. Fakat Hâkim, sonradan bu görüşünden dönmüş ve mevkûf haberlerle ilgili dile getirdiği bu yaklaşımının sadece sebab-i nüzul gibi rey'in dışında kalan alanlarla ilgili olduğunu söylemiştir. Bk. Süyûtî, *İtkân*, 4/208.

⁷⁷ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 1/349.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/349.

⁷⁹ Bizim tespitlerimize göre Taberî'nin söz konusu eserinde İbn Mes'ûd'a ait 861 adet mevkûf haber yer almaktadır.

⁸⁰ Bazı örnekler için bk. Taberî, *Cami'u'l-beyân*, 1/68-69; 13/345, 475, 487; 15/138; 17/546; 21/194.

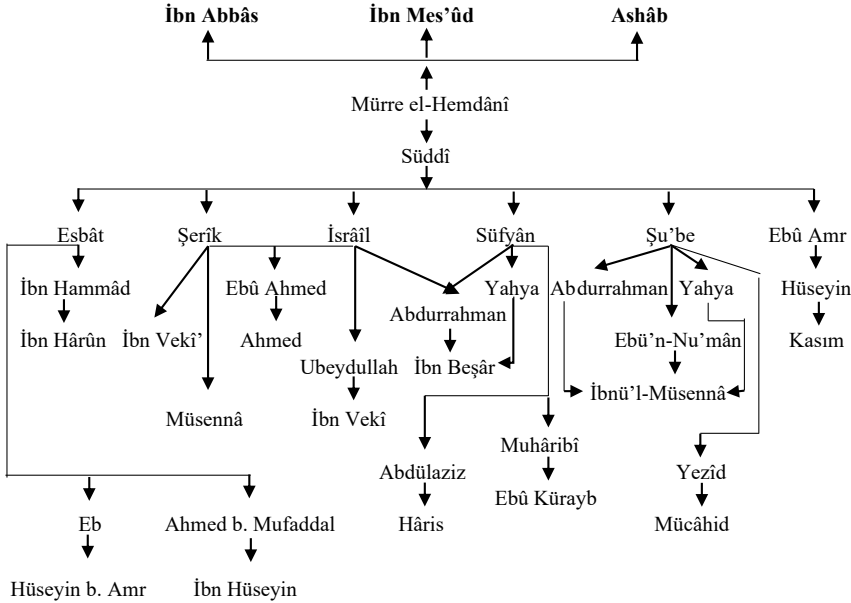
⁸¹ İbrahim Nehaî İbn Mes'ûd'un vefatından yaklaşık 14 sene sonra dünyaya gelmiştir. Bk. Şükrü Özen, "Nehaî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/535-538.

seviyesinde bulunmaktadır. Ancak gerek Şa'bî gerekse İbrahim Neha'î sadece sika bilgilerle yetinen kişiler olarak kabul edildiğinden onlardan gelen bu şekildeki haberler buldukları duruma göre kendileriyle amel edilebilen geçerli haberler olarak görülmüştür.⁸²

Taberî'nin Kûfeli müfessirlere nispetle aktarmış olduğu mevkûf haberlerin, 786 senet yapısı bulunmaktadır. Râvilerin tamamı aynı olmak şartıyla 114 senet muhtelif sayılarda tekrar etmiştir. En fazla tekrar eden senet ise bir vechiyle İbn Abbâs'a da ulaşan İbn Mes'ûd>Mürre>Süddî>Esbât>Amr b. Hammâd>Mûsâ dizilimine sahip olan senettir ki; söz konusu senedin Taberî'de 71 tekrarı bulunmaktadır. Bu senedi, 18 tekrarla İbn Mes'ûd>İbrahim>Muğîre>Cerîr>İbn Humeyd silsilesiyle ortaya çıkan senet takip etmektedir. Tekrar edenlerin yanında 670 adet haber de müstakil senetlerle aktarılmıştır. Şüphesiz ekolün mevkûf haberlerle ilgili formasyonunun ortaya çıkartılabilmesi için tüm senetlerin incelenmesi gerekmektedir. Ne var ki bunu gerçekleştirmek, çalışma sınırları açısından pek olası görünmemektedir. Bununla birlikte bazı sınırlamalarla bunu yapmak ve söz konusu haberlerin isnat değeri hakkında genel bir kaniya ulaşmak mümkündür. Zira bu haberler, sahâbeden alan kişiye göre tasnif edildiğinde tümü için, toplamda 153 senet yapısı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle ekolün mevkûf kategorisindeki tüm haberleri, asıl kaynağına bu 153 kişi tarafından ulaştırılmıştır. 77 râvi, sadece birer tane haber nakletmişken diğer kişiler ikiden başlayarak değişen sayıdaki haberin rivayetinde görev almışlardır. En fazla haber ise İbrahim, Şa'bî, Mürre, Mesrûk ve Zirr gibi âlimlerin bulunduğu silsileler aracılığıyla aktarılmıştır ki; mezkur kişilerin aktarımında aracı bulunduğu haber sayısı 466 olup, bu kategorideki tüm haberlerin %42'sini kapsamaktadır. Adı geçen şahısların az kişi olmasına rağmen bu miktarda habere kaynaklık etmesi, silsilelerinde buldukları senetleri önemli kılmakta ve inceleme için bir fırsat sunmaktadır. Binaenaleyh biz de buna göre davranacak ve söz konusu haberlerin senetlerini, en fazla tekrarı bulunan isnat kalıbı üzerinden değerlendirmeye çalışacağız.

⁸² Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fi usûli'l-fıkh* (Arabistan: Câmiatü'l-Melik Muhammed b. Saûd, 1990), 3/920.

Kûfe'nin erken dönemindeki tefsir faaliyetlerinde en fazla mevkûf haber, Mürre el-Hemdânî tarafından rivayet edilmiştir.⁸³ Aynı zamanda müfessir kimliğine de sahip olan Mürre,⁸⁴ bu şehirdeki çalışmalarda kullanılmış olan 119 adet mevkûf haberin taşınmasında görev almıştır. Bir tanesi hariç tamamı İbn Mes'ûd'tan aktarılmış olan bu haberlerin yarıdan fazlası tek bir silsile üzerinden gelmiştir. Bununla birlikte onun kaynaklık ettiği mevkûf haberlerin ilk râviden son râvisine kadar değişen farklı senet formları da bulunmaktadır. Mürre'nin etkin olduğu bu senetlerin şematik görünümü ve değeri aşağıdaki gibidir:

Şablonda yer aldığı üzere bütün senetler Süddî ve onun üzerinden de Mürre'ye ulaşmaktadır. Dolayısıyla tüm senetlerin sabit yapısını bu iki âlim teşkil etmektedir. Toplamda 66 haberin aktarılmış olduğu bu varyasyonda kök yapıya eklenen râvilerle birlikte 17 senet yer almaktadır. Bazıları tek bir habere hamilik yapan bu yapıların en fazla tekrar edeni, Mürre>Süddî>Esbât>İbn

⁸³ Mürre'nin biyografisi isnat sistemine göre değeri için bk. Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Tabakâtü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1403), 32; Ebû Nasr el-Buhârî el-Kelebâzî, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî ma'rifeti ehli's-sikati ve's-sâdât*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, h.1407), 2/732; Mizzî, *Tehzîb*, 27/380; 'İclî, *Sikât*, 2/270; İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/116; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 8/366; İbn Hibbân, *Sikât*, 5/446; Zehebî, *Tezkira*, 1/54.

⁸⁴ İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/134; Zehebî, *Siyer*, 1/54.

Hammâd>Mûsâ b. Hârûn biçimindeki silsileyle gelmiş olan yapıdır. Söz konusu yapı, tüm râvileri aynı olmak şartıyla Taberî’de yer alan 44 mevkûf habere taşıyıcılık yapmıştır. Senetlerin değerine gelince kalıbın kök yapısının bir diğer temsilcisi olan Süddî,⁸⁵ bütün kaynak eserlerde sika olarak tanıtılmış olup,⁸⁶ incelemekte olduğumuz senedin bir diğer asli kişisi olan Mürre ile tam bir ittisâle sahiptir.⁸⁷ Dolayısıyla bu kısma kadar senetler sahih olmaktadır. Sonraki aşamada ise kök yapıya eklenen râvilere göre değer kazanmaktadır. Buna göre şemanın en solundaki senet Esbât üzerinden ana omurgaya bağlanmakta ve İbn Hammâd>İbn Hârûn, Eb>Hüseyin b. Amr ve Ahmet b. Mufaddal>İbn Hüseyin dizilimleriyle son bulmaktadır. Bu dizilim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kûfe tefsir faaliyetlerinin en istikrarlı senet yapısını meydana getirmiştir. Râvilerinin cerh ve ta’dîl durumları ise şu şekildedir: Kök yapının hemen bitişiğinde bulunan Esbât, bazı kişiler tarafından zayıf görülmüş olsa da vermiş olduğu haberlerde Yahya b. Maîn gibi pek çok otorite tarafından tevsik edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca sahih haberlerin temel kaynaklarından birisi olan Müslim’in *el-Müsnedü’s-sahîh*’inde bazı bilgilerinin paylaşılmış olması⁸⁹ onun vermiş olduğu bilgilerde güvenilir bir râvi olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan o, incelemekte olduğumuz senetteki önceki ve sonraki kişilerle de görüşmüş durumdadır.⁹⁰ Tarihî kayıtlar onun da yer aldığı bu zincirde sonraki râvilerin de benzer özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.⁹¹ Dolayısıyla Esbât üzerinden kök yapıya bağlanmış olan bu yapı sahih bir seviyede bulunmaktadır.

⁸⁵ Süddî’nin asıl ismi kaynaklarda İsmail b. Abdurrahman b. Ebî Kerîme olarak kaydedilmiştir. Aslen Hicazlı olmakla birlikte sonradan Kûfe şehrine yerleşmiştir. Tarihî veriler onun bazı sahâbeyle görüştüğünü ve onlardan bazı bilgiler aktardığını söylemektedir. Bu sebeple o, tabiûn tabakasından sayılmıştır. Bunun yanında Süddî, Mürre ile de muttasıl bir haldedir. Bk. Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, ts), 1/110.

⁸⁶ İclî, *Sikât*, 1/227; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/184-185; İbn Hibbân, *Sikât*, 4/20-21; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî, *Ricâlü Sahîh-i Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, h.1407), 1/60; Zehebî, *Siyer*, 5/264-265.

⁸⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 3/133.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2/332; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/85; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi’d-duafâ*, thk. Nurettin İtr (Katar: İdâretü İhyâi’t-Turâs, ts), 1/66.

⁸⁹ İbn Mencûye, *Ricâl*, 1/73.

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 2/357-358.

⁹¹ Amr b. Hammâd için bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, 6/408; İbn Hibbân, *Sikât*, 8/483; İbn Mencûye, *Ricâl*, 2/76. Mûsâ b. Harun için bk. Mahmud Muhammed Halil, *Mevsûatü akvâli ebi’l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli’l-hadîsi ve ‘ilelihî* (Beyrut: Alemü’l-Kütüb, 2001), 2/673.

Esbât'a eklenen râvilerle ortaya çıkan ikinci senet, ondan sonra "Eb"⁹²>Hüseyin b. Amr dizilimiyle ortaya çıkan yapıdır.⁹³ İki kez tekrar etmiş bulunan bu yapı, râviler yönünden muttasıl bir seviyede bulunmasına karşın⁹⁴ senetteki son kişi olan Hüseyin b. Amr sebebiyle zayıf bir nitelik arz etmektedir.⁹⁵ Esbât'a bağlı olarak ortaya çıkan son senet ise Muhammed b. Hüseyin ile nihayete eren senet olup, önceki ve sonraki râvileriyle tam bir ittisâl haline sahiptir.⁹⁶ Ayrıca senedin tüm râvileri ilgili eserlerde sika kişiler olarak tanıtılmışlardır.⁹⁷

Şemaya göre ikinci sırada kök yapıya Şerîk⁹⁸ üzerinden bağlanan ve aşağı yönlü râvi dizilimleriyle üç ayrı senet yapısını barındıran form yer almaktadır. Aynı içerikteki bir habere taşıyıcılık yapmış her üç senet de⁹⁹ râvilerinin muttasıl ve güvenilir kişiler olması sebebiyle sahih kategorisinde bulunmaktadır.¹⁰⁰ Kök yapıya İsrâil isimli râvi üzerinden bağlanan üçüncü sıradaki yapı da bir önceki form gibi üç adet senedi barındırmaktadır. İlk senet¹⁰¹ Şerik'le kök yapıya bağlanan bir önceki senetle aynı kişilere sahiptir. Sıhhat seviyesi de onunla

⁹² Senette "eb" ifadesiyle dile getirilmiş olan bu kişi zincirin son halkasını teşkil eden Hüseyin b. Amr'ın babası, Amr b. Muhammed el-'Ankazî'dir. Bu kişi sikât yazarları tarafından güvenilir bir kimse olarak takdim edilmiştir. Bk. İclî, *Sikât*, 2/184; İbn Hibbân, *Sikât*, 8/482.

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/349, 354-355.

⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 22/221.

⁹⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3/61.

⁹⁶ Esbât ve İbn Mufaddal'ın ittisâli için bk. İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matabaatü Dâiratü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1908), 1/81. İbn Mufaddal'ın Muhammed b. Hüseyin'e olan ittisâli için bk. Mizzî, *Tehzîb*, 1/487.

⁹⁷ İbn Mufaddal için bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2/77.

⁹⁸ Senetlerde kısa adıyla zikredilmiş olan Şerîk'in asıl adı Şerîk b. Abdullah en-Nehaî'dir. Buhâralı olmasına rağmen sonradan Küfe'ye yerleşmiş ve vefat edene kadar burada yaşamıştır. Bir süre kadılık görevi de icra etmiş olan Şerîk özellikle yaşlılık halinden önceki haberleri itibarıyla güvenilir bir râvi olarak kabul edilmektedir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 6/444. Aynı zamanda o, değerlendirmekte olduğumuz senedin silsilenin bir önceki kişisi olan Süddî ile muttasıl bir durumdadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 3/133.

⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/349.

¹⁰⁰ Şerîk'in dışında söz konusu senetlerde değerlendirmeye alınmamış iki râvi daha bulunmaktadır. İlki silsilede Ebû Ahmet nisbesiyle zikredilmiş olan Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'dir. Bir sonraki senette yer alan İsrail ile muttasıl bir durumdadır. Gerek İclî gerek İbn Hibbân gibi sikât yazarları tarafından gerekse de İbn Ebî Hâtim gibi cerh sahasının otoriteleri tarafından güvenilir olarak nitelenmiştir. Bk. İclî, *Sikât*, 2/242; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/297; İbn Hibbân *Sikât*, 9/58. Aynı zamanda o, Buhâri ve Müslim gibi sahih hadisleri toplayan kişilerin de ricali arasında bulunmaktadır. İbn Mencûye, *Ricâl*, 2/185. Tarihî verilerde bildirildiğine göre Ebû Ahmed'in değerlendirmekte olduğumuz bu silsilede kendinden önce gelen Şerîk ve sonraki kişi olan Ahmed b. İshak'la da likâsı bulunmaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 25/476-477. Ahmed b. İshak için bk. Mizzî, *Tehzîb*, 1/265.

¹⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 16/572.

benzer bir durumda bulunmaktadır. İsrâil'e eklenen râvilerin ortaya çıkardığı bir diğer senet yapısı kendisiyle üç farklı haberin aktarılmış olduğu İsrâil>Ubeydullah b. Musa zinciriyle oluşmuş olan yapıdır. Senedin diğer râvilerinde olduğu gibi Ubeydullah b. Mûsâ'nın¹⁰² da sika vasıflarına sahip olması, kendisiyle son bulmuş olan her üç senedin de sahih kategorisinde yer almasını sağlamıştır. İsrâil'e bağlı olarak ortaya çıkan son senet ise şemada kendisinden sonra gelen Süfyân ile ortak bir silsile oluşturdukları Abdurrahman>İbn Beşâr dizilimine sahip olan senettir.¹⁰³ Daha önce ifade ettiğimiz gibi her iki râvi de güvenilirlik ve likâ kriterlerini sağladığından İsrâil ile ana omurgaya bağlanmış olan bu senette sahih bir seviyede bulunmaktadır.

Kök yapısını Mürre ve Süddî'nin oluşturduğu bu isnat kalıbında dört adet daha senet yapısı bulunmaktadır. İlki Süfyan¹⁰⁴ ile kök yapıya bağlanmış olup değişen râvileriyle dört ayrı senet içermektedir. Birincisi, yukarıda da dile getirdiğimiz gibi İsrâil'e bağlı olarak tezahür eden bir önceki senet yapısıyla aynı râvilere sahiptir.¹⁰⁵ Likâ ve güvenilirlik açısından tam bir olumluluğa sahip olan bu râviler, Süfyân'a bağlı olarak ortaya çıkan birinci senede sahih bir nitelik kazandırmıştır. Yahya ve İbn Beşâr silsilesiyle nihayete eren ikinci senet ise Süfyan'a bağlı olarak ortaya çıkan ilk senetle aynı haber içeriğine taşıyıcılık yapmışlardır.¹⁰⁶ Daha önceki değerlendirmelerde İbn Beşâr'ın güvenilir bir kimse olduğu tespit edilmişti. Silsilede kendisinden önce yer alan Yahya da aynı şekilde kaynaklarda hem öncesi ve sonrasıyla likâ sahibi¹⁰⁷ hem de sika bir kimse olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla bu ikinci senet de sıhhat kriterlerini tam olarak sağlamış bulunmaktadır. Üçüncü senet ise zincirde Süfyan'dan sonra gelen Abdülaziz sebebiyle zayıf bir durumda kalmıştır. Zira bu kişi cerh edildiği gibi özellikle Süfyan'a isnat ederek aktarmış olduğu haberlerde kizb ile

¹⁰² Ubeydullah b. Mûsâ'nın silsilede kendisinden önce gelen İsrâil ile ittisâli ve aktarmış olduğu bilgilerin sıhhati için bk. Mizzî, *Tehzîb*, 19/164; İbn Abdi'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/511.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/277.

¹⁰⁴ Süfyan'ın bu silsiledeki kişilerle ittisal durumu için bk. Mizzî, *Tehzîb*, 11/154 vd.; İbn Hibbân *Sikât*, 9/252.

¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/229.

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/229.

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 9/252; Mizzî, *Tehzîb*, 31/188 vd.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/402; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 9/128.

itham olunmuştur.¹⁰⁹ Ebû Kürayb'la biten son senet ise silsilede bulunan Muhâribî'nin de¹¹⁰ sika olması sebebiyle sahih bir nitelik arz etmiştir.

Şemadaki haliyle varyasyonun bundan sonraki aşamasında ana omurgaya Şu'be ile bağlanan dört adet senet bulunmaktadır.¹¹¹ Üç tanesi İbnü'l-Müsennâ bir tanesi de Mücâhid b. Mûsâ ile sona eren bu senetler, râvilerinin sika ve likâ sahibi oluşu sebebiyle sahih senet kategorisinde yer almaktadır.¹¹² İbnü'l-Müsennâ'nın birinde Abdurrahman diğeri de Yahya b. Saïd'le silsile oluşturduğu senetler aynı içerikteki iki haberin taşıyıcılığını yapmıştır.¹¹³ Tüm insanların cehennem önüne getirildiği, sonrasında ise amelleri sebebiyle ondan uzaklaştırıldığını bildiren bu yorumlar farklı bir senetle, fakat yine Süddî ve Mürre üzerinden İbn Mes'ûd'a isnat edilerek Tirmizî ve Dârimi tarafından da rivayet edilmiştir.¹¹⁴ İbnü'l-Müsennâ'nın Ebü'n-Nu'mân ile oluşturduğu silsile ise kaynağında yine İbn Mes'ûd'un bulunduğu Hurûf-ı Mukattaa ile ilgili bir yorumun taşınmasına aracılık etmiştir.¹¹⁵

¹⁰⁹ Bk. İbn Adîyy, *el-Kâmil*, 6/503; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/377.

¹¹⁰ Kaynaklarda Abdurrahmân b. Muhammed olarak kaydedilmiş olan Muhâribî, birçok eserde hafız ve sika olan bir kişi olarak tanıtılmıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/407; İbn Hibbân, *Sikât*, 8/413. Ahmed b. Hanbel'in de bazı haberlerini nakletmiş olduğu bu şahıs silsilede kendisinden sonra gelen Ebû Kürayb ile likâ sahibidir. Bk. İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/450; Zehebî, *Tezkira*, 1/228.

¹¹¹ Şu'be'nin biyografisi ve güvenilirlik durumu için bk. Mizzî, *Tehzîb*, 12/480.

¹¹² Yahya b. Saïd ve Ebü'n-Nu'mân dışında senetlerde yer alan tüm kişiler daha önce değerlendirilmiş ve likâ sahibini ve sika oldukları tespit edilmiştir. Bu iki râvi ise klasik eserlerde şu şekilde tanıtılmıştır: Yahya b. Saïd el-Kattân kendi zamanında tüm ilmî sahaların otoritesi olarak kabul edilmiştir. İbn Hibbân'a göre o, hadis ilmini sistematik olarak tedvin eden kişilerden birisidir. Bk. İbn Hibbân, *Sikât*, 7/611. O, bilgi aktarımı konusunda son derece titiz davranmış ve güvenilir bulunmayan kişilerden hiçbir zaman nakilde bulunmamıştır. Bk. İclî, *Sikât*, 2/353. Nesâî onu, hadis konusunda Yüce Allah tarafından emin kılınan dört kişiden birisi olarak kabul etmektedir. Bk. İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 1/433. Ebü'n-Nu'mân ise hadis konusunda hafız seviyesinde bulunan bir kimsedir. Bk. İbn Abdî'l-Hâdî, *Tabakât*, 2/34; Zehebî, *Tezkira*, 1/300. Yer aldığı bazı silsileler Buhârî ve Müslim tarafından da kullanılmıştır. Bk. İbn Mencûye, *Ricâl*, 2/202. Tüm otoriteler onun sika bir kimse olduğuna şahitlik etmişlerdir. Bk. İclî, *Sikât*, 2/5; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/58.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/233.

¹¹⁴ Fakat bu eserlerde haber merfû formuyla yer almıştır. Bk. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl, *Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000), 2/932 (No: 2839); Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Şirketü ve Matbatü Mustafa, 1975/317 (No: 3159).

¹¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/206.

Şemaya göre son senet kök yapıdan sonra Ebû Amr Dâvûd b. ez-Zebrikân>Hüseyn>el-Kâsım sıralamasıyla nihayete eren senettir. İki defa tekrar etmiş olan bu senetle Meryem Sûresi'nin 72. ayetiyle ilgili İbn Mes'ûd'a isnat edilen iki adet haber taşınmıştır. Söz konusu haberlerde bir önceki paragrafta incelemiş olduğumuz senetlerin haberlerinde olduğu gibi Meryem Sûresi 71. ayetiyle ilgili yorumlar yer almaktadır. İlkinde İbn Mes'ûd cehennemın etrafında "وَارِدٌ" olmayı, içerisine girmek "دَاخِلٌ" olarak tefsir ederken,¹¹⁶ ikincisinde kesinleşmiş hüküm anlamındaki "حُتْمًا مَّقْضِيًّا" ifadesini farz ifade eden bir yemin "فَسَمًا وَاجِبًا"¹¹⁷ olarak yorumlamıştır.¹¹⁷ Râvileri itibariyle senet, zayıf bir nitelik arz etmektedir. Zira ilgili eserlerde silsilenin sondan bir önceki halkasını teşkil eden Ebû Amr, vermiş olduğu bilgiler itibariyle güvensiz bir kimse olarak kaydedilmiştir.¹¹⁸

2. Maktû Seviyesindeki Haberlere Ait Senetler

Merfû ve mevkûf haberlerle birlikte erken dönem Kûfe tefsir birikiminin inşasında önemli bir etkisi bulunan diğer bilgi türü de ıstılahta maktû olarak isimlendirilmiş olan¹¹⁹ bilgilerdir. Delil olma yönüyle farklı şekillerde kıymetlendirilmiş olsa da¹²⁰ bu bilgiler, nüzûl sürecine yakın bir dönemde yaşamış olan tâbiûn ulemasından alındıkları için, İslâmî ilimlerin kurucu bilgileri olarak görülmüşler ve muhtelif sahalardan referans seviyesindeki eserleri tarafından kayıt altına alınmışlardır.¹²¹ Merfû ve mevkûf haberlerde olduğu gibi bu bilgiler de az önce zikredilen önemi sebebiyle rivayet yoluyla nakledilmişlerdir.

Şüphesiz tâbiûn ulemasından sadır olan bu bilgilere adı geçen nakil yoluna uygun olarak yoğun bir şekilde yer veren eser, önceden de dile getirildiği gibi,

¹¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/231.

¹¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/237.

¹¹⁸ Cürçânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmet Abdülmevcût - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 3/564-565.

¹¹⁹ Bu bilgilerin maktû olarak isimlendirilmesinin sebebi isnatlarının Hz. Peygamber ve sahâbeye ulaşmayıp bizzat tâbiûn ve tebe-i tâbiînin kendisinde nihayete ermesidir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Cami' li ahlâki'r-râvi ve âdâbü's-sâmi'*, thk. Muhammed Tahhan (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.), 2/192; İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, 119.

¹²⁰ Muhammed b. Ali b. el-Hudayrî, *Tefsîru't-tâbiîn* (Riyad: Dâru'l-Vatani li'n-Neşri, ts.), 2/49 vd.

¹²¹ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1957), 2/158 vd.

Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı tefsiridir. Mezkûr eserinde Taberî, erken dönemde faaliyet gösteren birçok âlimin binlerce tefsir örneğine yer vermiştir. Bu örneklerden 1376 tanesi de Kûfe şehrinde yaşamış tâbiûn ulemasına nispet edilerek aktarılmıştır. Merfû ve mevkûf haberlerde olduğu gibi bu haberlerin de birçok senet formu bulunmaktadır. Taberî'nin tefsiri çerçevesinde söylemek gerekirse bu haberlerin aktarılmasında tam 799 adet senet yapısı görev almıştır. Senetler hamili oldukları içerik yönünden değerlendirildiğinde ise senet sayısındaki bu istikrarsızlık daha da artmaktadır. Şöyle ki bu içeriklerin neredeyse yarısı (643 adedi) müstakil senetlerle nakledilmişlerdir. Diğer bir ifadeyle 643 adet senet, her biri sadece bir habere aracılık yapacak şekilde görev icra etmiştir. Geriye kalan senetler ise ikiden başlayarak değişik sayıdaki tekrarlarıyla diğer bilgilerin aktarılmasına vasıta olmuştur. En fazla tekrar eden senet, İbrahim>Muğîra>Hüşeym>Ya'kûb silsilesiyle gelmiş olan senettir. Taberî'de tüm râvileri sabit olmak üzere söz konusu senet, 40 kez tekrar etmiş ve tekrar adedince de farklı içerikteki maktû haberlere taşıyıcılık yapmıştır.¹²²

Senetlerle ilgili dikkati çeken bir diğer husus da şudur: Önceki iki kategoriden farklı olarak bu haberler, isnat edildiği kaynak râvi açısından orantısız bir dağılım göstermektedir. Söz konusu haberler 25 kişiden alınmış olmasına rağmen¹²³ %73'ünün (1013 haber) temelinde sadece iki kişi (Şa'bî ve İbrahim) bulunmaktadır. Geriye kalan 365 haber de 23 kişi arasında dağılım göstermiştir. Bunun nedeni, bu şehirdeki âlimlerin Kur'ân'ı yorumlamaya karşı daima isteksiz bir tavır içerisinde olmalarıdır.¹²⁴ Bu ise tefsirle ilgilenmeyi azalttığı için rivayet sayılarının sınırlı sayıda kalmasına sebebiyet vermiştir. Diğer bir sebep de zamanın ilerlemesine bağlı olarak İbrahim ve Şa'bî gibi

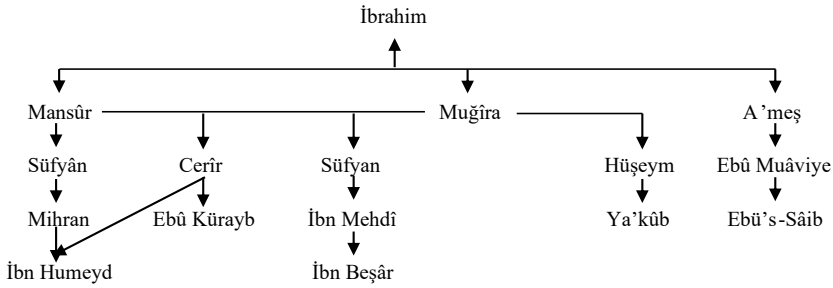
¹²² Bazı örnekler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/457; 4/29, 70, 386, 434; 5/60, 98, 238; 6/354; 7/587; 9/273; 10/363; 12/391; 14/121; 16/238; 18/177; 19/266; 24/640.

¹²³ İbrahim ve Şa'bî'yle birlikte bu haberlerin alınmış olduğu kaynak kişiler şu kimselerden oluşmaktadır: Alkame, Mesrûk, Ebû Vâil, Zirr b. Hubeys, Ebû'l-Ahvâs, Ebû Razîn, Ebû Ubeyde, Ebû'd-Duhâ, Mürre el-Hemdânî, Amr b. Meymûn, Rabî b. Huseym, İbrahim et-Teymî, Şürayh, Ca'de b. Hübeyre, Hasen, Zâzân, Saîd b. Cübeyr, Ubeyde, Ebû Ca'fer, Mücâhid, Abdullah b. Şeddâd ve Hârûn.

¹²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/81; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/14; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/282. Tefsire karşı bu isteksizliğin radikal bir şekilde tezahür ettiği kişilerden birisi de ekolün geç döneminin önemli temsilcilerinden birisi olan Şa'bî'dir. Kendisinden nakledilmiş olan bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre o, tefsir yapmayı Yüce Allah'tan nakilde bulunmak olarak görmüş ve bu faaliyetten olabildiğince uzak durmuştur. Bk. Müstağfirî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 1/308; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 25/365; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/13; Zürkânî, *Menâhil*, 2/57.

âlimlerin etkinliklerini arttırmaları ve üstün ilmî kişilikleriyle Kur'ân yorumunun başvuru mercii haline gelmeleridir.

Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi Kûfe tefsir faaliyetlerinin en aktif kişisi İbrahim en-Nehaî'dir. O tek başına 582 adet tefsir bilgisine kaynaklık etmiştir ki; bu sayı, tüm maktû haberler içinde %42'lik bir orana tekabül etmektedir. Kur'ân'ın müfret ya da mürekkep birçok lafzıyla ilgili yorumlar içeren bu haberler, başlangıçta öğrencisi olan Muğîra b. Müslim, Mansûr ve Hammâd b. Ebî Süleymân¹²⁵ gibi mahdut sayıdaki râvi tarafından aktarılmışken rivayet düzenine göre biçimlenmiş tedrisat faaliyetleri dolayısıyla ilerleyen dönemde pek çok senedin konusu olmuştur. Sayısı 286'ya ulaşan bu isnat kalıpları içinde en istikrarlı ve en çok tekrar edeni aşağıdaki isnat kalıbıdır.

Şemada yer aldığı üzere kaynağında Nehaî'nin bulunduğu bu senetler Mansûr, Muğîra ve A'meş ile devam eden üç temel forma sahiptir. İki senedinde Mansur ile birleşim gösteren Muğîra, şemada yer almayan diğer silsilerle birlikte Nehaî'nin 205 haberine râvilik yapmıştır. Şemadaki formlarıyla ise Cerîr>İbn Humeyd dizilimiyle 17;¹²⁶ Cerîr>Ebû Kûrayb dizilimiyle 14¹²⁷ ve Hüşeym>Ya'kub dizilimiyle de 40 olmak üzere toplam 71 haberin aktarılmasında vasıta olmuştur. Kendisinden sonra Nehaî'nin haberlerin aktarılmasında en fazla etkinliği bulunan kişi Mansur olmuştur. O, tek başına

¹²⁵ Kaynaklarda hadis hafızı olarak takdim edilmiş olan Hammâd, (Bk. Süyûtî, *Tabakât*, 55.) Kûfeli olup İbrahim en-Nehaî'nin önemli râvileri arasında yer almaktadır. Bk. Mizzî, *Tehzîb*, 7/270. Aynı zamanda iyi bir fıkıh nosyonuna da sahip olan Hammâd hakkında Mürcîî olduğuna dair bazı iddialar bulunsa da cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından son derece güvenilir bir kimse olarak kaydedilmiştir. Bk. İclî, *Sikât*, 1/320; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve'ta'dîl*, 3/147; İbn Hibbân, *Sikât*, 4/159-160.

¹²⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/90, 420, 558; 4/116, 160, 462; 5/23, 61, 241; 7/404; 9/40, 42, 218, 255; 17/246; 22/519.

¹²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/304; 9/255, 274; 10/330, 515, 560; 11/161; 12/391, 575; 13/154, 548; 14/323; 15/347; 23/554.

İbrahim en-Nehaî'den 161 haber nakletmiştir. Bu haberlerin en istikrarlı senetleri ise tablodaki üç silsiledir. Cerîr ile oluşturduğu silsilenin tam 32 tekrarı bulunmaktadır. Dolayısıyla söz konusu silsile bu miktarda bir habere de taşıyıcılık yapmıştır.¹²⁸ Süfyân ile ortak bir silsile oluşturdukları diğer iki form ile toplam 35 haber aktarılmıştır.¹²⁹ Şemanın kaynak kişisi olan İbrahim'den sonra A'meş>Ebû Muâviye>Ebü's-Sâib silsilesinden gelmiş olan formdur. Bu form Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ında 9 defa tekrar etmiştir. Söz konusu tekrarlar değerlendirildiğinde görülmektedir ki her tekrarda senet, özel bağlamları bulunan bağımsız haberlere taşıyıcılık yapmıştır.¹³⁰

Sonuç

Erken dönem Kûfe tefsir birikimini konu edindiğimiz bu çalışmada bu birikimin taşınmış olduğu muhtelif senet yapıları incelenmiştir. Taberî'nin *Câmiu'l-beyân fî tevîli'l-Kur'ân* ekseninde gerçekleştirilen bu incelemede, merfû kategorisinden 23, mevkûf kategorisinde 17 ve maktû kategorisinden de 8 adet olmak üzere toplamda 48 senet değerlendirmeye alınmıştır. Tekrarlarıyla birlikte toplamda 238 adet habere taşıyıcılık yapmış olan bu senetler, tamamına yakın bir oranda sahih nitelik göstermişlerdir. Senetlerin bu özelliği bazen Taberî'nin adı geçen tefsirindeki formu üzerinden anlaşılabilirken bazen de Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri gibi sıhhati sabit olmuş diğer eserlerdeki kayıtlarda ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz senetler üzerinden erken dönem Kûfe tefsir birikiminin değerlendirilmiş olduğu bu çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuç bu birikimin usûl ve içerik olarak büyük oranda Abdullah b. Mes'ûd tarafından şekillendirilmiş olduğudur. Zira o, tek başına, bir kısmını burada incelediğimiz 123'ü merfû 849 tanesi de mevkûf olmak üzere 972 adet habere kaynaklık etmiştir ki bu sayı, merfû ve mevkûf olarak ekolün toplamdaki 1382 haberinin %70'ine denk gelmektedir. Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecdâ' ve Mürre el-Hemdânî gibi ilk temsilciler tarafından ihtimamla korunan bu birikim, İbrahim en-Nehaî ve Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî gibi sonraki dönem temsilcileri tarafından

¹²⁸ Bazı haberler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/8, 72, 97, 107; 5/63, 151; 7/489; 14/307; 16/371; 18/631; 20/124; 22/561; 24/165.

¹²⁹ İlk silsiledeki haberlerin bazıları için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/210, 462; 7/438, 519; 9/53; 11/383, 410; 17/431, 485; 18/631; 19/557; 20/76; 23/612.

¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/498; 9/52; 10/10; 11/51; 17/119, 517; 19/259; 23/171; 24/253.

daha geliştirilmiş ve nihayetinde hicrî birinci asrın sonlarından itibaren nevi şahsına münhasır özellikleriyle bir ekol hüviyetine kavuşmuştur.

Kaynakça

- Akgün, Hüseyin. *Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Aynî, Bedreddin Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fî ricâli Me'âni'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Beğavî, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdilazîz b. el-Merzûbân. *Mu'cemü's-Sahâbe*. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. Beyrut: Dâru't-Tavku'n-Necât, h.1422.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarabat: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Cürcânî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmet Abdülmevcût - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni, 2000.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Dımaşkî, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh. *et-Târîh*. Dımeşk: Mecmeul-Lugati'l-Arabiyye, ts.
- Diñç, Ömer. *Erken Dönem Tefsir Geleneğinde Nakil Anlayışı*. Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2019.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-'Udde fî usûli'l-fikh*. Arabistan: Câmiatü'l-Melik Muhammed b. Saûd, 1990.
- Halil, Mahmud Muhammed. *Mevsûatü akvâli ebi'l-Hasen ed-Dârekutni fî ricâli'l-hadîsi ve 'ilelihî*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 2001.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Meâlimü's-Sünen*. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.
- Hudayrî, Muhammed b. Ali. *Tefsîru't-tâbiîn*. Riyad: Dâru'l-Vatani lî'n-Neşri, ts.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*. 4 Cilt. Beyrut: Müssetü'r-Risâle 1996.

- İbn Asâkîr, Ebû'l-Kâsım. *Târîhu Dimeşk*. thk. Ömer b. Girâme el-Umravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995.
- İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarabat: Dâiratü'l-Maarifi'l-Osmâniyye, 1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm müsened an Rasûlillâhi ve's-sahâbeti ve't-tâbiîn*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 11 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bâ'isü'l-hasîs fî ihtisâri ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Yezdî el-İsfahânî. *Ricâlü Sahîh-i Müslim*. thk. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, h.1407.
- İbn Mübarek, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *ez-Zühd ve'r-rakâik*. thk. Habiburrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Müni'. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, thk. Nurettin İtr. Suriye: Dâru'l-Fikr, 1986.
- İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât*. Arabistan: Mektebetü'd-Dâr, 1985.
- Kelebâzî, Ebû Nasr el-Buhârî. *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî ma'rifeti ehli's-sikati ve's-sâdât*. thk. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, h.1407.
- Küçük, Raşit. "İsnâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/154-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ma'rûf, Beşar Avvâd. *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1997.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbül-Kemâl*. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risale, 1980.
- Mübârekfûrî, Abdurrahman. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Meşihatü'n-Nesâî*. thk. eş-Şerif Hâtim b. Ârif el-Avnî. Mekke: Dâru Âlimi'l-Fevâid, h. 1423.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Heyet. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*. Arabistan: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b Saûd, 1991.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tabakâtü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1403.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takrîbî'n-Nevâvî*. Riyad: Dâru Tayyibe, ts.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*. thk, Abdüllatif el-Hümeym-Mâhir Yâsin el-Fuhl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*. thk. Nurettin İtr. Suriye: Dâru'l-Fıkr, 1986.
- Özen, Şükrü "Nehâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/535-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamedî b. Abdülmecid es-Selefî. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd. *Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Şirketü ve Matbatü Mustafa, 1975.
- Türcan, Ziya. "Hadis Rivayet Geleneği ve Tefsir -el-Câmiu's-Sahîhu'l-Buhârî'nin Kitâbu't-Tefsîri Örneği-", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (Haziran 2010), 249-282.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Usûl-i Selâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/212. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Zehebî, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-Muğnî fî'd-duafâ*. thk. Nurettin İtr. Katar: İdâretü İhyâi't-Turâs, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü 'a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1961.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.
The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
